પ્રવચન નં. ૧૯૮, ગાથા-૧૬૭, શ્લોક-૨૮૨, ગુરુવાર, અષાઢ વદ ૪, તા.૩૧-૭-૮૦

'નિયમસાર' ૨૮૨-કળશ. અધિકાર એવો લેશે કે કેવળજ્ઞાન પોતાને જાણે છે. પછીની ગાથામાં લેશે કે કેવળજ્ઞાન સર્વને જાણે છે. બેય વાત લીધી છે. આહાહા..! એમાં મર્મ શું છે? કે આ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એ જ્ઞાનસ્વરૂપ દર પળે, દર ક્ષણે જે રાગાદિ ચીજ થાય છે એનો એ જાણનાર છે. આહાહા..! કેમકે નવતત્ત્વમાં રાગ-દ્વેષાદિ ભિન્ન તત્ત્વ છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપી જ્ઞાનનો પિંડ પ્રભુ, એ પોતાને જાણે છે અને રાગને જાણે છે એ વ્યવહાર કહેશે. બાકી અહીંયાં તો પોતાને જ જાણે છે. આહાહા..!

'**(નિશ્ચયથી) આત્મા સહજ પરમાત્માને...**' સહજ પરમાત્મા એટલે પોતાનું સ્વરૂપ. સહજ પરમાત્મા એટલે પોતાનું પૂર્ણ સ્વરૂપ. '**આત્મા સહજ પરમાત્માને દેખે છે—**' આહાહા..! એવી તાકાત છે. આત્મા માનવો એ કાંઈ સાધરણ વાત નથી. અંતરમાં એની શક્તિ, આત્મા પોતાના પરમાત્માના પૂર્ણ સ્વરૂપને દેખે છે, જાણે છે. આહાહા..! એ પ્રતીતિમાં આવવું.. વિકલ્પ રહિત પ્રતીતિ થાય છે. આહાહા..! '**કે જે પરમાત્મા એક છે,...**' પોતે આત્મા સ્વરૂપે તો એક છે. ભલે ગુણ અનંત હો છતાં વસ્તુ એક છે. આહાહા..! '**વિશુદ્ધ છે,...**' નિર્મળ છે. વિશુદ્ધનો અર્થ, શુભભાવના અર્થમાં પણ વિશુદ્ધ આવે છે અને શુદ્ધતાના અર્થમાં પણ વિશુદ્ધ આવે છે. વિશુદ્ધ શબ્દે અહીંયાં નિર્મળ છે. આહા..!

ભગવાનઆત્મા છતી ચીજ છે. પોતાના અસ્તિત્વમાં બિરાજમાન છે. એ વિશુદ્ધ છે. એક છે. ગુણ-ભેદ આદિ નહિ. દ્રવ્ય એક છે. આહાહા..! અને વિશુદ્ધ છે. '**નિજ અંતઃશુદ્ધિનું રહેઠાણ હોવાથી...**' નિજ પોતાની શુદ્ધિનું સ્થાન હોવાથી. પોતાની શુદ્ધિને રહેવાનું એ સ્થાન છે. આહાહા..! '**(કેવળજ્ઞાનદર્શનાદિ) મહિમાનો ધરનાર છે,...**' આહાહા..! આ વાત બેસવી... ભાઈ! આ તો છદ્મસ્થ છે, છદ્મસ્થ. રાગ થાય એને પણ કહે છે કે, તારો આત્મા તો પ્રભુ પૂર્ણ છે ને. આહાહા..! અને ખરેખર તો તું પૂર્ણ આત્માને દેખે છે ને, પ્રભુ! આહાહા..! સ્વને છોડીને પરને દેખવું એ તો વ્યવહાર છે. એ વ્યવહાર કહેશે. વ્યવહાર છે, પણ નિશ્ચયમાં તો પોતાના સ્વરૂપને પોતે દેખે છે. આહાહા..! છદ્મસ્થને પણ એમ છે. એ કહ્યું ને? આહાહા..!

'**(કેવળજ્ઞાનદર્શનાદિ) મહિમાનો ધરનાર છે, અત્યંત ધીર છે...**' શાશ્વત ધીર પ્રભુ છે. ધ્રુવ ધીર. આહાહા..! એની અંતરમાં દૃષ્ટિ કરવી એ જ પરમાત્મા છે. તું અંદર પરમાત્મા છે. એ કહ્યું ને? '**આત્મા સહજ પરમાત્માને દેખે છે-કે જે પરમાત્મા એક છે,...**' પૂર્ણ સ્વરૂપ તારું છે. આહાહા..! એ '**નિજ અંતઃશુદ્ધિનું રહેઠાણ હોવાથી...**' અંતર નિર્મળ શક્તિઓનું આવાસ, ઘર, રહેઠાણ છે. આહાહા..! અનંત '**મહિમાનો ધરનાર છે, અત્યંત ધીર છે અને નિજ આત્મામાં અત્યંત અવિચળ હોવાથી...**' નિજ આત્મામાં... પરની વાત અહીં જરીયે નહિ. પરને તો અડતો નથી. પરનો તો પોતામાં અત્યંત અભાવ-સ્વભાવસ્વરૂપ છે. આહાહા..!

આવું સ્વરૂપ આત્માનું છે. શુદ્ધોપયોગ અધિકાર છે ને? શુદ્ધોપયોગ.

પરમાત્મા અંદર પૂર્ણ તારામાં છે. અનંત અનંત ગુણનું આવાસ. આહાહા..! અનંત ગુણને રહેવાનું સ્થાન તું છો. રાગ અને પુણ્ય અને પર્યાય એ રહેવાનું સ્થાન નથી. આહાહા..! એવા આત્માને અંતર જોવો અને અનુભવ કરવો એનું નામ પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે. આહાહા..! આકરી વાત છે. એકે એક આકરી વાત વીતરાગની તો છે. આહાહા..!

સવારમાં કહ્યું હતું ને કે શુભભાવ કરે કોઈપણ... આહાહા..! હવે અત્યારે તો એમ કહે છે કે શુભભાવથી શુદ્ધ થાય છે. પ્રભુ કહે છે કે શુભભાવ કરે અને શુદ્ધને ભૂલે એ નપુંસક છે. આહાહા..! પ્રભુને ક્યાં દુનિયાની પડી છે? સંતોને ક્યાં પડી છે? દિગંબર સંતોને દુનિયાની કંઈ પડી નથી. દુનિયા કેમ માને ન માને. સમતોલ રહે (ન રહે). વિષમ તર્ક ઉઠાવે એ સ્વતંત્ર છે. દિગંબર સંતોને જગતની કાંઈ પડી નથી. નાગા બાદશાહથી આઘા. આહાહા..! બાદશાહની પણ જેને ગણતરી નથી. સત્યને જાહેર કરવામાં સંકોચ હિનતા નથી. એ તો સ્વરૂપ એવું છે એવું તમે માનો, જાણો. છદ્મસ્થમાં ભલે રાગાદિ છે પણ એ તારી ચીજ નથી. આહાહા..! તું તો એનો જાણનાર છે. એને જાણનાર કહેવો એ પણ વ્યવહાર છે. પોતામાં સ્વ અને પરને જાણવાની શક્તિ છે તો પોતાને જાણે છે. એ જ ક્ષણે રાગને પણ પોતાની સત્તાથી પરની અપેક્ષા વિના, રાગની અપેક્ષા વિના રાગને પોતામાં જાણે. આહાહા..! આવું સ્વરૂપ.

'અત્યંત અવિચળ હોવાથી સર્વદા અંતર્મગ્ન છે;...' પ્રભુ સર્વદા ત્રણેકાળ દ્રવ્ય સ્વભાવે અંતર્મગ્ન જ છે. એ વસ્તુ જે આત્મા છે–દ્રવ્ય, એ કદી રાગમાં, પુણ્યમાં આવ્યું જ નથી. આહાહા..! **'સર્વદા અંતર્મગ્ન છે;...'** અંતર આનંદાદિ ગુણમાં મગ્ન છે. આવી ઝીણી વાત છે. માર્ગ બીજો નથી, ભાઈ! તને તારી કિંમત કરતાં ન આવડે ત્યાં સુધી બધા મીંડા છે. આહાહા..! તારી કિંમત અને તારી શું ચીજ છે? તું પરમાત્મસ્વરૂપ જ છો. આહાહા..! એ સર્વ ગુણને રહેવાનું સ્થાન છે. એ વિકારનું રહેવાનું સ્થાન નથી. જે ભાવે તીર્થંકરગોત્ર બંધાય એ ભાવ રહેવાનું સ્થાન નથી. આહાહા..! આકરું પડે. પુણ્યથી ધર્મ થાય... પુણ્યથી ધર્મ થાય.. પુણ્યથી પવિત્રતા થાય. બસ, એ લેખો. લેખ આવે છે. જૈનમાં આવે છે ને? એમાં એ જ આખું લખ્યું છે. પુણ્યને લઈને ધર્મ થાય, પુણ્યને લઈને પવિત્રતા થાય. આહાહા..!

એક ઠેકાણે દાખલો આવે છે. પુણ્યથી પવિત્રતા. પણ એ પુણ્ય એટલે પવિત્રતાની વાત છે. એ પુણ્ય શુભરાગની વાત નથી. આહાહા..! પુણ્યને પવિત્રતા કીધી છે. પણ એ પોતાનો પવિત્ર સ્વભાવ, એને અહીંયાં પુણ્યને પવિત્ર કહ્યું છે. શુભભાવને પુણ્ય કહીને પવિત્ર કહ્યું એમ નથી. એક બાજુ કહે કે શુભભાવ પોતાની ચીજથી દૂર છે. પોતાનું સ્વરૂપ પુરુષાર્થમય છે, રાગ એ નપુંસકપણું છે. આહાહા..! બેસવું કઠણ પડે. જૈનધર્મ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ કેવળજ્ઞાનીએ કહેલું એ વસ્તુનું સ્વરૂપ એવું છે. કોઈએ બનાવ્યું નથી. ભગવાને

કોઈ ચીજ બનાવી નથી. તેમ ભગવાન એ ચીજને અડતા નથી. પણ ચીજ કેવી છે એમ જાણવું એ પણ વ્યવહાર જાણવામાં મગ્ન છે. પોતામાં પર સંબંધી જે જ્ઞાન થાય છે એમાં મગ્ન છે. આહાહા..!

આ **'સર્વદા અંતર્મગ્ન છે;...'** ત્રણેકાળે ભગવાનઆત્મા અંતર અનંતગુણમાં નિમગ્ન છે. આહાહા..! કર્મમાં તો એ આવ્યો નથી પણ પુણ્યના શુભભાવમાં આવ્યો નથી. એવો એનો સ્વભાવ ત્રિકાળ સર્વદા અંતર્મગ્ન છે. **'સ્વભાવથી મહાન...'** પોતાના સ્વભાવથી મહાન. આહાહા..! માનવાનું તો આ છે. કરીને કરવાનું તો આ છે. બીજું જાણે, ન જાણે પણ આત્માને જાણ્યા વિના સમકિત થતું નથી. આહાહા..! આત્મા આવો છે. બીજા જે આત્મા કહે છે એ નહિ. સર્વજ્ઞ ભગવાને જેવો આત્મા કહ્યો, એનું જેટલું અસ્તિત્વ છે અને અસ્તિત્વની જે રીત છે, પોતામાં મગ્ન એ પોતાની રીત છે. આહાહા..! બહારમાં કદી આવતો નથી. રાગમાં દ્રવ્યસ્વભાવ કદી આવતો નથી. આહાહા..! અને રાગને જાણે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. એ કહેશે. પછીની ગાથામાં. જાણે. નિશ્ચયથી તો અંતર્મગ્ન છે. રાગનું જ્ઞાન થવા છતાં અંતર્મગ્ન છે. આહાહા..! આવું કદી સાંભળ્યું ન હોય અને બહારમાં ધર્મ થઈ જાય. દેવ-ગુરુની ભક્તિ કાં દયા-દાન (કરો). આહાહા..!

પ્રભુ! તારી કિંમત અલૌકિક છે. તું પરની ભક્તિ કરે એ પણ તારી ચીજ નથી. આહાહા..! ભગવાનની ભક્તિ કરે છે એ પણ તારી ચીજ નથી. એ પણ વિકલ્પ છે. એ વિકલ્પનું પોતામાં પોતાનું જે જ્ઞાન થયું એ જ્ઞાનમાં આત્મા મગ્ન છે. વિકલ્પમાં મગ્ન નથી. ઓહોહો..! અહીં પહોંચવું! દુનિયામાંથી નવરાશ નહિ ને. એ વિના ભવના અંત ન આવે, પ્રભુ! ચોર્યાશીના અવતાર અનંત અનંત અવતાર કર્યા. પોતામાં નિમગ્ન આત્માને જાણ્યો નહિ. કોઈપણ રીતે પરાધીન અને પરથી પોતાનું અસ્તિત્વ જાણીને... આહાહા..! પરથી કદી દૃષ્ટિ હટાવી નથી અને હટાવવાનો પ્રયત્ન નથી કર્યો. આહાહા..! કરવાનું તો આ છે. ભગવાન સર્વસ્વ પોતાના ગુણમાં રહેનાર અંતર્મગ્ન છે. છે ને?

'અત્યંત ધીર છે અને નિજ આત્મામાં અત્યંત અવિચળ...' સ્વરૂપમાં, નિજ આત્મામાં અવિચળ. કદી પોતાના સ્વભાવમાંથી ખસે નહિ. આહાહા..! **'અવિચળ હોવાથી સર્વદા અંતર્મગ્ન છે; સ્વભાવથી મહાન એવા આત્મામાં...'** આહાહા..! સ્વભાવથી મહાન. કોઈએ બનાવ્યું છે કે એને મહાન કહે છે માટે મહાન છે, એમ છે નહિ. એ બધા મહિમાવંત મહાન પદાર્થ જ છે. આહાહા..! સહજ છે ને? **'સ્વભાવથી મહાન...'** સ્વભાવથી મહાન છે. પોતાના સ્વભાવથી જ્ઞાન ને આનંદ, શાંતિ અને સ્વચ્છતા, વીતરાગતા આદિ પોતાના સ્વભાવની મહિમામાં મગ્ન છે. આહાહા..! એને લઈને મહાન છે. સ્વભાવથી મહાન છે. કોઈનું કરે અને કોઈને બનાવે તો તેની મહિમા છે અને મહાન છે, એમ નથી. આહાહા..! હવે આવું ઝીણું.

'સ્વભાવથી મહાન એવા તે આત્મામાં વ્યવહારપ્રપંચ નથી જ...' આહાહા..! આવા

ભગવાનઆત્મામાં વ્યવહારપ્રપંચ છે જ નહિ. છે ને? નીચે ખુલાસો કર્યો હતો. કાલે થઈ ગયો. પરને જાણે એટલો વ્યવહાર. એને પ્રપંચ પણ એમાં નથી, કહે છે. આહાહા..! પરનું તો કરે નહિ પણ પરને જાણે એવો વ્યવહારપ્રપંચ પણ એનામાં નથી. આહાહા..! બહારથી કેટલા ખસીને અંદરમાં જાવું જ્યાં ભગવાનનો આવાસ છે. આવાસ–રહેવાનું સ્થાન, બંગલો છે બંગલો. પોતાનું સ્વરૂપ પોતામાં રહેવાનું સ્થાન છે. અસંખ્યપ્રદેશી. આહાહા..! ત્યાં જઈને (રહેવાનું છે). એમાં વ્યવહારપ્રપંચ નથી જ. આહાહા..! એ કાલે નીચેનું વાંચ્યું હતું. નિશ્ચયથી છે, વ્યવહારથી જાણે છે. પણ એની કાંઈ મહિમા નથી.

પોતાને છોડીને ક્ષેત્રથી, ભાવથી, ગુણ એટલે ભાવ, પર્યાયથી, દ્રવ્યથી પોતાથી એક અંશ પણ દૂર થઈને પરના પ્રપંચમાં પડે એ વસ્તુસ્વરૂપ છે નહિ. આહાહા..! આવો આત્મા હવે. વ્યવહારના રસવાળાને એકાંત લાગે. આજે વ્યવહારનું લખાણ બહુ આવ્યું છે. પુણ્યથી થાય, પુણ્યથી જ ભગવાન મળે, પુણ્યથી જ પવિત્રતા થાય, પુણ્ય જ.. પુણ્ય જ આમ,.. નવ પ્રકારના પુણ્ય કરો તમારું કલ્યાણ થશે. આહાહા..! અહીં તો કહે પુણ્યને જાણવું એ વ્યવહારપ્રપંચ છે. આહાહા..! એ તો પોતાનું જ્ઞાન, સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાન પોતાનું સ્વરૂપ છે એમાં મગ્ન છે. આહાહા..! આકરું પડે.

'(અર્થાત્ (સ્વભાવથી માનવાથી) નિશ્ચયથી આત્મામાં લોકાલોકને દેખવારૂપ વ્યવહાર(પ્રપંચ)વિસ્તાર નથી જ).' એકરૂપ ચૈતન્ય પ્રભુ... આહાહા..! એમાં કોઈ ગુણભેદાદિ વ્યવહાર છે જ નહિ. તો પરને જાણે એવો વ્યવહાર છે જ નહિ. એકરૂપ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન અનાદિ સત્તા, જેની સત્તામાં પરનો પ્રવેશ નથી અને પરમાં પોતાનો પ્રવેશ નથી. આહાહા..! એવો વ્યવહારપ્રપંચ નથી જ. વ્યવહારપ્રપંચનો વિસ્તાર છે જ નહિ. આહાહા..! અંદર છે કે નહિ? આહાહા..! એનો અર્થ એવો નથી કે કેવળજ્ઞાની પરને ન જાણે. તો છદ્મસ્થ પણ આ જાણે એ પરને ન જાણે, એમ નથી. પરને જાણે છે પણ પરની અપેક્ષા નથી. આહાહા..! નીચેનું કાલે ચાલ્યું હતું. એમ કે કેવળી પરને ન જાણે તો નીચેવાળા તો પરને જાણે નહિ. એ પરને જાણે તો જાણવાની પોતાની શક્તિ છે. સ્વપરપ્રકાશક પોતાની શક્તિ પોતાથી છે. પરને જાણવાની શક્તિથી આત્મામાં પરને જાણવાની શક્તિ છે એમ છે નહિ. સ્વ અને પરને જાણવાની શક્તિ સ્વતઃ સહજ પોતાની મહિમામાં, પોતાની મહાનતામાં એ તો છે. આહાહા..! અને એ મહાનતા એ છે. પોતામાં રહેવું એ મહાનતા છે. આહાહા..!

'નિશ્ચયથી આત્મામાં લોકાલોકને દેખવારૂપ વ્યવહારવિસ્તાર નથી જ.' આહાહા..! એક બાજુ એમ કહે છે અને બીજી બાજુ જાણવાનું કહે છે. નિશ્ચયથી... આહાહા..! આ બધી વાત સિદ્ધ કરવામાં આત્મા જ્ઞાન-દર્શનનો પિંડ છે (એમ કહેવું છે). જ્ઞાન એ પોતાને અને પરને વ્યવહારથી જાણે-દેખે. પણ બીજું કાંઈ પરનું કરે (એમ નથી). આહાહા..! બહુ તો પરને જાણે એમ વ્યવહારથી કહો પણ વ્યવહારથી પરને હલાવે, ચલાવે, ક્રિયા કરે એ વસ્તુમાં

તો છે નહિ, પ્રભુ! આહાહા..! આકરું કામ છે. આ કાર્યકર્તાઓ બધું કામ કરે એને ભારે આકરું લાગે.

'ઢેબરભાઈ' સાથે ઘણા વર્ષ પહેલા ચર્ચા થઈ હતી. લીંબડા નીચે. એ કહે, નિમિત્ત તો અમે થઈએ ને? નિમિત્ત હોય તો થાય ને. આહાહા..! નિમિત્ત હોય તો થાય.. નિમિત્ત હોય તો થાય તો જે સામી ચીજ છે એ પર્યાય વિનાની છે? પોતાના કાર્ય વિનાની છે? જે ચીજ દ્રવ્ય નકામું પડ્યું છે? એના કાર્ય વિના નકામી પડી છે? કાર્ય તો પર્યાય છે. કોઈપણ દ્રવ્ય કાર્ય વિનાનું પડ્યું છે? કાર્ય કહો કે પર્યાય કહો. આહાહા..! નિમિત્ત શું કરે? નિમિત્ત કાંઈ કરે નહિ. આહાહા..! કહો, આ પુસ્તકને મૂક્યું એટલે તો... આહાહા..! આકરી વાત છે, ભાઈ!

એ તો વીતરાગ છે. પરમાત્મા કહે છે કે જેવા અમે છીએ એવા તમે છો. અનાદિથી તું આવો છો. તને ભ્રમ છે (કે) અલ્પ છું, રાગી છું, પરને જાણવામાં રોકાવું એ તને ભ્રમ છે. આહાહા..! પૂર્ણાનંદનો નાથ પ્રભુ અનંત દર્શન, જ્ઞાન, શાંતિ, સ્વચ્છતા, પ્રભુતા એનું એ ઘર અને આવાસ છે. આહાહા..! વસવા માટેનો વાસ એ છે. આવાસ એટલે રહેવાનું એ રહેઠાણ છે. પરને રહેવાનું રહેઠાણ નથી. રાગ પણ આત્મામાં રહે એવું આવાસ નથી. આહાહા..! આવો માર્ગ. વળી પાછી ટીકા કરે કે, તમે એવું કહો છો પછી આ જ્યાં-ત્યાં શિબિર લગાવવી, બીજાને સમજાવવું ને આ બધી ઉપાધિ શું કરવા કરો છો? એય..! 'બાબુભાઈ'! અરે..! પ્રભુ! એ તો બનવા કાળે એ બને. કોઈ કર્તા નથી. ખરેખર તો જ્ઞાતા છે. તે કાળે તે જડની પર્યાય તે પ્રકારે ભાષાની પર્યાયનો કાળ છે તો ભાષા થાય છે. આહાહા..! એક બાજુ કહે, કોઈનું કાંઈ કરી શકે નહિ અને હવે બીજી બાજુ તમારા માણસો જ્યાં ત્યાં ઉપદેશ દેવા ફરે છે. તો એમાં કાંઈ કરી શકે કે નહિ? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– લોકોને માયાચારી જેવું લાગે.

ઉત્તર :– આહાહા..!

ભગવંત! તારું સ્વરૂપ જ એવું છે, નાથ! તું તને જાણે, પરને જાણે એ પર સંબંધી જાણે નહિ. એ પોતાની શક્તિ સ્વપરપ્રકાશક છે એને જાણે. અને એ સ્વપરપ્રકાશક શક્તિ પોતામાં નિવાસ કરે છે. એકલા પરને જાણવું એની અહીં વાત નથી. આહાહા..! પુણ્ય અને પાપ, દયા ને દાન એનું તો આત્મા આવાસ નથી, પણ પરને જાણવાનો ભાવ ત્રિકાળ સ્વપરપ્રકાશકશક્તિના પિંડમાં એ પણ નહિ. આહાહા..!

'નિશ્ચયથી આત્મામાં લોકાલોકને દેખવારૂપ વ્યવહારવિસ્તાર નથી જ.' આહાહા..! અને ઓલા તો કહે પુણ્ય કરો, કરતા કરતા કલ્યાણ થઈ જશે. પુણ્ય કરો, દયા કરો, દાન કરો. કરતા કરતા કેવળ થઈ જશે. વ્યવહાર સાધન છે, નિશ્ચય સાધ્ય છે. વ્યવહારથી નિશ્ચય થશે. અહીં તો કહે છે, વ્યવહારને જાણે એમ કહેવું એ પણ વ્યવહાર છે. આહાહા..!

વ્યવહારરત્નત્રયનો રાગ આવે છે એને જાણે છે એમ કહેવું એ વ્યવહારપ્રપંચ છે. પોતાની સ્વપરપ્રકાશકશક્તિમાં જ દ્રવ્ય લીન છે. આહાહા..! કઠણ વાત છે, ભાઈ! દુનિયાથી જુદી જાત છે એટલે જુદી લાગે. આહાહા..! **'લોકાલોકને દેખવારૂપ વ્યવહારવિસ્તાર નથી જ.'** આહાહા..! હવે તેનાથી ઊલટું આવ્યું.

ગાથા-૧૬૭

मुत्तममुत्तं दव्वं चेयणमियरं सगं च सव्वं च।
पेच्छंतस्स दु णाणं पच्चक्खमणिंदियं होइ।।१६७।।

मूर्तममूर्तं द्रव्यं चेतनमितरत् स्वकं च सर्वं च।
पश्यतस्तु ज्ञानं प्रत्यक्षमतीन्द्रियं भवति।।१६७।।

केवलबोधस्वरूपाख्यानमेतत्।

षण्णां द्रव्याणां मध्ये मूर्तत्वं पुद्गलस्य पंचानाम् अमूर्तत्वम्; चेतनत्वं जीवस्यैव पंचानामचेतनत्वम्। मूर्तामूर्तचेतनाचेतनस्वद्रव्यादिकमशेषं त्रिकालविषयम् अनवरतं पश्यतो भगवतः श्रीमदर्हत्परमेश्वरस्य क्रमकरणव्यवधानापोढं चातीन्द्रियं च सकलविमलकेवलज्ञानं सकलप्रत्यक्षं भवतीति।

तथा चोक्तं प्रवचनसारे-

``जं पेच्छदो अमुतं मुत्तेसु अदिंदियं च पच्छण्णं।
सयलं सगं च इदरं तं णाणं हवदि पच्चक्खं।।''

મૂર્તિક-અમૂર્તિક ચેતનાચેતન સ્વપર સૌ દ્રવ્યને,
જે દેખતો તેને અતીંદ્રિય જ્ઞાન છે, પ્રત્યક્ષ છે. ૧૬૭.

અન્વયાર્થ :- [मूर्तम् अमूर्तम्] મૂર્ત-અમૂર્ત [चेतनम् इतरत्] ચેતન-અચેતન [द्रव्यं] દ્રવ્યોને— [स्वकं च सर्वं च] સ્વને તેમ જ સમસ્તને [पश्यतः तु] દેખનારનું (જાણનારનું) [ज्ञानम्] જ્ઞાન [अतीन्द्रियं] અતીન્દ્રિય છે, [प्रत्यक्षम् भवति] પ્રત્યક્ષ છે.

ટીકા :- આ, કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપનું કથન છે.

છ દ્રવ્યોમાં પુદ્‌ગલને મૂર્તપણું છે, (બાકીનાં) પાંચને અમૂર્તપણું છે; જીવને જ ચેતનપણું છે, (બાકીનાં) પાંચને અચેતનપણું છે. ત્રિકાળ સંબંધી મૂર્ત-અમૂર્ત ચેતન-અચતેન સ્વદ્રવ્યાદિ અશેષને (સ્વ તેમ જ પર સમસ્ત દ્રવ્યોને) નિરંતર દેખનાર ભગવાન શ્રીમદ્ અર્હત્પરમેશ્વરનું

જે ક્રમ, ઇન્દ્રિય અને *વ્યવધાન વિનાનું અતીન્દ્રિય સકળ-વિમળ (સર્વથા નિર્મળ) કેવળજ્ઞાન તે સકલપ્રત્યક્ષ છે.

એવી રીતે (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત) શ્રી પ્રવચનસારમાં (૫૪મી ગાથા દ્વારા) કહ્યું છે કે :–

"[ગાથાર્થ :–] દેખનારનું જે જ્ઞાન અમૂર્તને, મૂર્ત પદાર્થોમાં પણ અતીંદ્રિયને, અને પ્રચ્છન્નને એ બધાંયને–સ્વને તેમ જ પરને–દેખે છે, તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે."

ગાથા–૧૬૭ ઉપર પ્રવચન

૧૬૭-ગાથા.

मुत्तममुत्तं दव्वं चेयणमियरं सगं च सव्वं च।
पेच्छंतस्स दु णाणं पच्चक्खमणिंदियं होइ।।१६७।।
મૂર્તિક-અમૂર્તિક ચેતનાચેતન સ્વપર સૌ દ્રવ્યને,
જે દેખતો તેને અતીંદ્રિય જ્ઞાન છે, પ્રત્યક્ષ છે. ૧૬૭.

ટીકા :– **'આ, કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપનું કથન છે.' 'છ દ્રવ્યોમાં પુદ્ગલને મૂર્તપણું છે,...'** ભગવાને છ દ્રવ્ય જોયા છે. એમાં પુદ્ગલ જે છે... આહાહા..! એ મૂર્તપણું છે. **'(બાકીનાં) પાંચને અમૂર્તપણું છે; જીવને જ ચેતનપણું છે, (બાકીના) પાંચને અચેતનપણું છે.'** આહાહા..! એક ચૈતન્ય. મૂર્ત સામે એક ચૈતન્ય. ધર્માસ્તિકાય આદિ અમૂર્ત છે. પણ અહીં તો મૂર્ત સામે એક ચૈતન્ય છે. આહાહા..! અને **'જીવને જ ચેતનપણું છે, (બાકીનાં) પાંચને અચેતનપણું છે. ત્રિકાળ સંબંધી મૂર્ત-અમૂર્ત ચેતન-અચેતન સ્વદ્રવ્યાદિ અશેષને (સ્વ તેમ જ પર સમસ્ત દ્રવ્યોને) નિરંતર દેખનાર ભગવાન...'** લ્યો! પહેલા ત્યાં ના પાડી તો પછી અહીંયાં હા (પાડી). વ્યવહારથી. આહાહા..! વ્યવહાર છે, એ આદરણીય નથી. આહાહા..!

કહે છે કે, નિરંતર **'ત્રિકાળ સંબંધી મૂર્ત-અમૂર્ત ચેતન-અચેતન સ્વદ્રવ્યાદિ (બધા) અશેષને...'** જેટલા છે એને. **'(સ્વ તેમ જ પર સમસ્ત દ્રવ્યોને) નિરંતર દેખનાર ભગવાન...'** જુઓ! આહાહા..! નિરંતર દેખનાર એમ કહ્યું ને? આહાહા..! ઓલામાં કહ્યું કે નિરંતર તો અંદર રહેનાર છે. અત્યંત અવિચળ સદા અંતર્મગ્ન છે. આહાહા..! આ તો વ્યવહાર સિદ્ધ કરે છે. પર વસ્તુ છે એ પોતાના જ્ઞાનની તાકાતમાં સ્વને જાણે છે એમ પરને જાણે છે એવો વ્યવહાર છે. વ્યવહાર નથી એમ નહિ. આહાહા..!

'સમસ્ત દ્રવ્યોને નિરંતર દેખનાર...' ભાષા જોઈ! ઓલામાં વ્યવહારપ્રપંચ બિલકુલ નથી એમ કહ્યું. અહીં કહે છે કે નિરંતર દેખનાર. આહાહા..! વ્યવહાર લીધો ને વ્યવહાર? જ્ઞાનની

* વ્યવધાનના અર્થ માટે ૨૮મા પાનાનું પદટિપ્પણ જુઓ.

પર્યાયનો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ છે. છે તો પોતાને કારણે પણ પરપ્રકાશક (કહ્યું એમાં) પરની અપેક્ષા લીધી તેથી પરને નિરંતર દેખે છે એમ કહેવામાં આવ્યું. આહાહા..! એક ધોરણ શું આમાં ત્યારે? આ સાચું કે આ સાચું? એના સ્થાને બેય સાચા. નિશ્ચય નિશ્ચયના સ્થાને સત્ય છે, વ્યવહાર જાણવાલાયક છે એટલો વ્યવહાર છે એટલું પણ સત્ય છે. આહાહા..! આવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :– પોતપોતાની અપેક્ષાએ બંને સાચા.

ઉત્તર :– બેય અપેક્ષાએ. જાણે. એ બિલકુલ ન જાણે તો કેવળજ્ઞાની લોકાલોકને જાણે એ પણ ખોટું પડી જાય. છે તો લોકાલોકને જાણે એ અસદ્‌ભુત વ્યવહાર છે. શું કહ્યું? કેવળજ્ઞાન લોકાલોકને જાણે ભગવાન એ અસદ્‌ભુત વ્યવહાર છે, જૂઠો વ્યવહાર છે. સદ્‌ભુત વ્યવહાર નહિ. સદ્‌ભુત વ્યવહાર તો આત્માની પર્યાય અને પર્યાય તે આત્મા એ સદ્‌ભુત વ્યવહાર છે. પરને જાણે એ તો અસદ્‌ભુત વ્યવહાર છે. આહાહા..! એ પણ એક છે. બિલકુલ કાઢી નાખે અને બિલકુલ વ્યવહારથી પણ પરને ન જાણે (એમ) એકાંતમાં લઈ જાય તો એને માટે વાત કરી છે. આહાહા..! આવો માર્ગ છે.

મુમુક્ષુ :– વ્યાપીને જાણે તો અસદ્‌ભુત વ્યવહાર, વ્યાપ્યા વગર જાણે તો સદ્‌ભુત વ્યવહાર?

ઉત્તર :– પરની સાથે સદ્‌ભુત છે જ નહિ. પરની સાથે સદ્‌ભુત છે જ નહિ. પરની સાથે અસદ્‌ભુત વ્યવહાર છે. પોતાની પર્યાયને પોતામાં જાણે એ સદ્‌ભુત વ્યવહાર છે. આહાહા..! એ ૧૧મી ગાથામાં કહ્યું છે. ૧૧મી ગાથા. વ્યવહાર એ બધો અભૂતાર્થ છે. છે? વ્યવહાર બધો અભૂતાર્થ છે. વ્યવહાર બધો નામ અધ્યાત્મના હિસાબે ચાર છે. એક અસદ્‌ભુત ઉપચાર અને અનુપચાર. એક સદ્‌ભુત ઉપચાર અને અનુપચાર. એટલે શું? કે આત્મામાં જ્યારે રાગ થાય છે એ ખ્યાલમાં આવે છે એનું એટલે અસદ્‌ભુત ઉપચાર કહેવામાં આવે છે. આવી લાંબી વાતું! પાઠમાં વ્યવહાર અભૂતાર્થ કહ્યું. 'સમયસાર'ની ૧૧મી ગાથામાં. વ્યવહાર બધો અભૂતાર્થ છે. આહાહા..! એક વ્યવહાર ન હોય.

વ્યવહાર પણ બધો તારે જાજા વ્યવહાર, અધ્યાત્મના વ્યવહાર પણ ચાર છે. આગમના વ્યવહાર તો ઘણા છે. નૈગમનય ને સંગ્રહનય એ બધા આગમના છે. આ તો અધ્યાત્મનયમાં ભગવાનઆત્મા બધા વ્યવહારથી ભિન્ન છે.

વ્યવહાર ચાર પ્રકારના છે. એમાં રાગ આવે છે તો જણાય છે કે આ રાગ ઉપયોગ સ્થુળ છે. ખ્યાલમાં આવે છે તો તે ઉપચાર વ્યવહાર છે. અસદ્‌ભુત ઉપચાર. અસદભુત (એટલે) આત્મામાં નથી. અસદ્‌ભુત ઉપચાર. અને એ સમયે ઉપયોગ સૂક્ષ્મ નથી માટે રાગ ન જણાય છતાં છે એ અસદ્‌ભુત અનુપચાર વ્યવહાર છે. આહાહા..! અને સદ્‌ભુતવ્યવહારના બે ભેદ. જ્ઞાન રાગને જાણે એ સદ્‌ભુત વ્યવહાર ઉપચાર. આત્મજ્ઞાન રાગને જાણે એ સદ્‌ભુત

જ્ઞાન પોતાનું, પરને જાણે એ સદ્‌ભુત વ્યવહાર. એ ઉપચાર છે. પરને જાણે એ પણ સદ્‌ભુત ઉપચાર છે. અને જ્ઞાન એ આત્મા એ સદ્‌ભુત અનુપચાર વ્યવહાર છે. આહાહા..! એ અર્થ ૧૧મી ગાથામાં ચાલ્યો હતો. વ્યવહાર બધો અભૂતાર્થ છે (એમ) મૂળ પાઠ ટીકા છે. પછી બધો એનો અર્થ એમાં નથી. બધાનો અર્થ આ છે. વ્યવહાર પરને જાણે, અરે..! જ્ઞાન તે આત્મા એવો ભેદ (કરવો) એ પણ અભૂતાર્થ છે. જ્ઞાયક તે જ્ઞાયક છે. આહાહા..! એ નિશ્ચય છે.

અહીંયાં કહ્યું, કે વ્યવહારનો પ્રપંચ એમાં નથી. આહાહા..! અહીંયાં કહ્યું કે, '**ત્રિકાળ સંબંધી મૂર્ત-અમૂર્ત ચેતન-અચેતન સ્વદ્રવ્યાદિ...**' પોતાના સ્વદ્રવ્ય સહિત, એકલું પર નહિ. પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ સહિત '**અશેષને...**' બીજાને પણ '**સ્વદ્રવ્યાદિ અશેષ...**' એટલે બીજા. '**(સ્વ તેમ જ પર સમસ્ત દ્રવ્યોને)...**' અશેષનો અર્થ પર લીધું. આહાહા..! આ કહેવાનો આશય એટલો છે, પ્રભુ! કે તારું સ્વરૂપ તો જાણન-દેખન છે. બસ. કંઈ કરવું, કોઈનું કરવું, ફસાવવું, પરનું કરવું તો છે જ નહિ. આહાહા..! પણ રાગને કરવો એ પણ તારી ચીજમાં નથી. જ્ઞાન કરે કે જ્ઞાન જાણે? આહાહા..! જાણન પાસે કરવું, બતાવવું એને ગોઠવવું એ તો મિથ્યાભ્રાંતિ છે. આહાહા..! આકરી વાત છે, ભાઈ!

સદ્‌ભુત વ્યવહાર–જ્ઞાન તે આત્મા એ સદ્‌ભુત વ્યવહાર અનુપચાર. એ જ્ઞાન રાગને જાણે છે એ સદ્‌ભુત ઉપચાર વ્યવહાર. રાગને જાણવા-દેખવામાં આવે એ અસદ્‌ભુત ઉપચાર વ્યવહાર અને જાણવામાં ન આવે (છતાં) છે. કારણ કે સ્થુળ ઉપયોગ છે તો જણાતો નથી. સ્થુળ રાગ જણાય છે. જે જણાતો નથી એ અસદ્‌ભુત અનુપચાર વ્યવહાર. એ બે તો આત્મામાં છે જ નહિ. અસદ્‌ભુત વ્યવહાર, ઉપચાર અને અનુપચાર એ આત્મામાં નથી. માટે અસદ્‌ભુત કહ્યું. અને આ સદ્‌ભુત કહ્યું. ભલે રાગને જાણે પણ જ્ઞાન પોતામાં છે ને? અને જ્ઞાન તે આત્મા એ તો અનુપચાર સદ્‌ભુત છે. આહાહા..! આવી બધી વાતું. ઓલા તો એકેન્દ્રિયા, બેઇન્દ્રિયા, ત્રણેન્દ્રિયા, ચોરેન્દ્રિયા એની દયા પાળવી, હિંસા ન કરવી અને મૂર્તિવાળાને મૂર્તિ બનાવવી ને ભક્તિ કરવી.. ઓહો..! એક જણો 'વૃદ્ધિચંદ' હમણા લખે છે કે મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા હતી. આ બધું લાબું લપ પછીથી ઘૂસી ગયું છે એમ લખ્યું છે. સાલ પણ આપી છે. અમુક સાલ પછી આમ હશે? ન હોય. વ્યવહાર.. વ્યવહાર... વ્યવહાર.. એમાં એ ક્યાં કરી શકે છે?

નિશ્ચયથી તો પરમાત્માની પ્રતિમા પણ પધરાવી શકતો નથી. પરદ્રવ્યને શું કરે? આહાહા..! એ તો પ્રતિષ્ઠા થવાની પર્યાય ત્યાં થવાની હોય તો થાય, તો આત્માને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. નિમિત્ત છે માટે એનાથી થયું એમ છે નહિ. બહુ આકરું કામ. એકકોર મૂર્તિપૂજા.. સ્વાહા.. (કરીને) ચોખા મૂકે એ ક્રિયા આત્મા કરી શકતો નથી. આહાહા..! એ તો નથી કરી શકતો નથી પણ એ રાગ આવ્યો એનો પણ જાણનાર રહે છે, કરનાર નથી થતો. આહાહા..! અહીં પહોંચવું,

અહીં કહે છે કે એ વ્યવહાર છે. સ્વ અને પર દ્રવ્યને **'નિરંતર દેખનાર ભગવાન...'** આહાહા..! પહેલા કહે કે વ્યવહારનો પ્રપંચ દેખતા નથી. એ વ્યવહારનો પ્રપંચ છે, વ્યવહારનો વિસ્તાર છે. આ કહે છે કે **'નિરંતર દેખનાર ભગવાન શ્રીમદ્ અર્હત્પરમેશ્વરનું જે ક્રમ,...'** પરમશ્વરનો જે ક્રમ **'ઇન્દ્રિય અને વ્યવધાન વિનાનું,...'** એને જાણવાનો ક્રમ નથી. ભગવાન ભલે પરને જાણે પણ ક્રમ નથી. એક પછી એક જાણે એમ નથી. એક સમયે બધું લોકાલોક જાણે. આહાહા..! પહેલા લોક જાણે અને પછી અલોક જાણે, પહેલા સ્વ જાણે અને પછી પર જાણે, એમ પણ નથી. આહાહા..!

ત્રિલોકના નાથ પરમાત્મા ત્યારે થયો કે ક્રમરહિત, ઇન્દ્રિયરહિત, વ્યવધાનરહિત... આહાહા..! એ ખુલાસો અંદર ૨૮ પાને કર્યો છે. વ્યવધાન-દખલ નહિ દખલ. કેવળજ્ઞાનમાં પરનું વ્યવધાન એટલે દખલ નહિ. ૨૮મે પાને નીચે છે. છે? **'વ્યવધાન = આડ; પડદો; અંતર; આતરું; વિઘ્ન.'** એમ છે નહીં. આહાહા..! છે ને? આવું ... આવું સાંભળવાનું મુશ્કેલ પડે. એક તો મળે નહિ અને મળે ત્યારે ઝીણું પડે. એને કર્યા વિના છૂટકો નથી, પ્રભુ! ચોર્યાશીના અવતારમાં એણે દુઃખ વેઠ્યા છે. એ દુઃખના દેખનારને આંખમાંથી ધારા ચાલી છે એવા દુઃખ દેખ્યા છે એણે. એવા દુઃખ દેખનારને... ઓલાએ વેદ્યા છે. દુઃખના વેદનારને, દેખનારને આંખમાંથી ધારા ચાલી છે. આહાહા..! જોઈ શકે નહિ. પ્રભુ! અનંતકાળ થયો. મૂળ વસ્તુ અભેદ ચૈતન્ય... આહાહા..! પરને જાણે એવો વ્યવહાર છે, પણ પોતાનું સ્થાન છોડીને પરમાં જાય એમ છે નહિ. આહાહા..! પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ચારને છોડી પરમાં જાણવા જાય એમ છે નહિ. આહાહા..!

'વ્યવધાન વિનાનું, અતીન્દ્રિય સકળ-વિમળ...' સર્વજ્ઞ ભગવાન અતીન્દ્રિય- ઇન્દ્રિયરહિત **'સકળ-વિમળ (સર્વથા નિર્મળ) કેવળજ્ઞાન તે સકલપ્રત્યક્ષ છે.'** સકલપ્રત્યક્ષ છે. બધું પ્રત્યક્ષ છે. મૂર્ત, અમૂર્ત, સ્વદ્રવ્ય, પરદ્રવ્ય બધું પ્રત્યક્ષ છે. આહાહા..! પરવસ્તુ પણ પ્રત્યક્ષ છે. 'પ્રવચનસાર'માં ઘણું લીધું છે. 'પ્રવચનસાર'માં બધું આવે છે. ભવિષ્યમાં પર્યાય થશે, વર્તમાન છે નહિ એ કેવળજ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ છે. ત્યારે કોઈએ પ્રશ્ન કર્યો કે છે નહિ અને પ્રત્યક્ષ જાણે છે એ તો ખોટી વાત થઈ. અરે..! ખોટી વાત થઈ નથી, સાંભળ તો ખરો. એ તો મહાત્મ્ય થયું. ભવિષ્યની પર્યાય છે નહિ, અનંતકાળ પછી પર્યાય થશે. એમાં અત્યારે છે નહિ તેમાં. તેને કેવળજ્ઞાન ભગવાન, એ અહીં કીધું ને? **'અતીન્દ્રિય સકલ-વિમળ (સર્વથા નિર્મળ) કેવળજ્ઞાન તે સકલપ્રત્યક્ષ છે.'** એને સકળપ્રત્યક્ષ છે. આહાહા..! એકકોર ભગવાને વ્યવહારપ્રપંચ કહ્યો, એ તો પરની અપેક્ષાએ. આ જ્યાં જાણવાનું છે વ્યવહાર એટલો સ્વપરપ્રકાશક.

સ્વપરપ્રકાશક બે પ્રકારે છે. એક સ્વપરપ્રકાશક સ્વ-રૂપે છે અને એક સ્વપરપ્રકાશક પરની અપેક્ષા લેતા પરપ્રકાશક છે. આહાહા..! શું કીધું? સ્વપરપ્રકાશક બે પ્રકારના છે. એક

પોતાનું સ્વરૂપ સ્વપરપ્રકાશક નિશ્ચયથી છે. સ્વપરપ્રકાશક સ્વરૂપ જ છે. અને સ્વ-પર સ્વને જાણે અને પરને જાણે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. આહાહા..! આવી વાતું છે. એ કહ્યું.

'અતીન્દ્રિય સકળ-વિમળ (સર્વથા નિર્મળ) કેવળજ્ઞાન તે સકલપ્રત્યક્ષ છે.' શું સકળપ્રત્યક્ષ છે? પહેલી ચીજ જેવી કીધી એ. **'છ દ્રવ્યોમાં પુદ્ગલને મૂર્તપણું છે, (બાકીનાં) પાંચ અમૂર્તપણું છે;...'** પ્રત્યક્ષ. **'જીવને જ ચેતનપણું છે, (બાકીનાં) પાંચને અચેતનપણું છે.'** પ્રત્યક્ષ. **'ત્રિકાળ સંબંધી મૂર્ત-અમૂર્ત ચેતન-અચેતન સ્વદ્રવ્યાદિ અશેષને (સ્વ તેમ જ પર સમસ્ત દ્રવ્યોને) નિરંતર દેખનાર ભગવાન શ્રીમદ્ અર્હત્પરમેશ્વરનું જે ક્રમ, ઇન્દ્રિય અને વ્યવધાન વિનાનું, અતીન્દ્રિય સકળ-વિમળ (સર્વથા નિર્મળ) કેવળજ્ઞાન તે સકલપ્રત્યક્ષ છે.'** આહાહા..! ભાઈ! આનો અભ્યાસ ન હોય એને આકરું લાગે પણ વસ્તુ તો આ છે. આહાહા..!

અંતર ચૈતન્ય ભગવાન આ પરમાણુને અડ્યો નથી. આ પરમાણુ, અનંત પરમાણુ દરેક સમયે એની પરમાણુની પર્યાય થાય છે. એ પર્યાયમાં પોતાના આત્માનો અધિકાર બિલકુલ નથી. આહાહા..! આ બોલવામાં, વાણી નીકળવામાં, લખવામાં આત્માનો બિલકુલ અધિકાર નથી. આહાહા..! એવો માર્ગ છે.

પ્રભુ! તું તો જ્ઞાન છો ને? જ્ઞાન શું કરે? જ્ઞાન તો જ્ઞાન કરે. તો એ કહ્યું કે પરનું જ્ઞાન કરે એટલો વ્યવહાર ભલે રાખો. બાકી તો જ્ઞાન પોતે પોતામાં સમાય છે. પરનું જ્ઞાન કરતી વખતે જ્ઞાને કાંઈ પોતાનું સ્થાન છોડ્યું છે (એમ તો નથી). આહાહા..! આવી જાતનો ધર્મ. માર્ગ તો એવો છે, ભાઈ! અરે..! અનંતકાળથી.... આહાહા..! કચ્ચરઘાણ બાળકને આમ. રસ્તામાં બાળક બેઠુ અમથું. એમાં એક ખટારો નીકળ્યો એ એના ઉપર ચાલી જાય છે. કચ્ચરઘાણ. આહાહા..! ભગવાન! એને પણ તું જાણનાર છો. એ વ્યવહાર પણ એને જાણનાર વ્યવહાર છે. બાકી જાણવું તો પોતામાં રહ્યું છે. જાણવાનું સ્થાન, રહેઠાણ, આવાસ, ક્ષેત્ર પર નથી. આહાહા..! આવી વાતું! આવો ધર્મ! ત્યાં સુધી આવ્યું.

'એવી રીતે (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત) શ્રી પ્રવચનસારમાં (પ૪મી ગાથા દ્વારા) કહ્યું છે કે :–' એ હવે કહેશે... (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)